

Jak nepsat o rasismu¹

Reakce na článek Tomáše Profanta (2020): Rasismus v rozvoji a v rozvojové spolupráci. Mezinárodní vztahy / Czech Journal of International Relations, Vol. 55, No. 1, s. 21–40, <doi:10.32422/mv.1611>.

ONDŘEJ SLAČÁLEK

Charles University, Prague, Czech Republic

E-mail: ondrej.slacalek@ff.cuni.cz

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9841-3767>

How Not to Write about Racism

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv/cjir.1712>>.

„Zdanlivo neutrálne tvrdenie, že Spojené štáty americké majú vyššie HDP na osobu ako Česko alebo Ghana, či v istom zmysle identické tvrdenie, že Spojené štáty americké sú rozvinutejšie ako zmienené krajiny, tu v kontexte dominantného diskurzu považujem za rasistické.“

Tomáš Profant (2020: 24)

Konceptualizace rasismu je jedním z klíčových témat společenské vědy i politické praxe. S nárůstem otevřeně i skrytě rasistických projevů, ale také sebereflexe některých sektorů západních společností, roste potřeba jasně konceptualizovat rasismus a poskytovat intelektuálně přesvědčivá kritéria pro diskusi o rasismu. Proto musím přivítat příspěvek Tomáše Profanta, i když s mnoha jeho formulacemi a závěry zásadně nesouhlasím. Lze totiž doufat, že článek přispěje k diskusi a poslouží dalším autorům jako odrazový můstek pro formulaci citlivějších kritérií pro rozeznávání rasismu, stejně jako k debatě o možnostech a mezích takové obecné konceptualizace něčeho, co je vždy velmi závislé na konkrétních kontextech a citlivé vůči nim.

Vymezení rasismu a užití excesivních definic k jeho popisu je součástí stále významnějších debat i na mezinárodním odborném poli. Příkladem může být nedávný útok na teoretiky sekuritizace, jehož autorky vyšly z předpokladu, že „většina ortodoxního a kritického západního sociálního a politického myšlení je založena na epistemologických a ontologických premisách, které nejsou pouze eurocentrické, ale rasistické, specificky bělošsky supremacionistické“ (Howell – Richter-Montpetit 2019: 4). I když bychom se mohli domnívat, že pro kritiku západního bias disciplíny stačí koncept eurocentrismu, ve skutečnosti ale podle autorek „pojem eurocentrický potenciálně neutralizuje zakladatelský a pokračující rasismus disciplíny“ (tamtéž). Není divu, že objekty takové kritiky odpovídají, že se takovým vstupem stává „scéna nejen absurdní, ale také autoritářskou. Stanete se rasistou, pokud použijete jakýkoli zdroj, který Howell a Richter-Montpetit posoudí jako rasistický [...] interpretativní moc má ten, kdo obviňuje“ (Wæver – Buzan 2020: 3). Zatímco útok na teorie sekuritizace se příliš nezdržuje s bližším přiblížením toho, co pro ně znamená rasismus (srv. Hansen 2020: 2), Profant právě vymezení rasismu pokládá za hlavní přínos svého článku. I v tomto kontextu je víc než žádoucí prozkoumat, jakým způsobem jej vymezuje, jak je jeho vymezení soudržné a přesvědčivé a jaké má implikace.

Cílem tohoto textu nebude polemizovat o rozvojovém diskurzu a už vůbec ne jej hájit. V některých momentech Profantovu kritiku sdílím a pokládám některé jím shromážděné příklady rozvojového diskurzu za přínosné (zejména příklady praktik, které shromáždil na s. 34–36, i když ne vždy souhlasím s autorovou klasifikací daných situací jako rasistických). Nepůjde o tvrzení, že by v rozvojovém diskurzu rasismus nebyl přítomen nebo že by si rozvojový diskurz nezasloužil řadu dalších kritik. Tématem článku a objektem kritiky bude způsob, jakým autor konceptualizuje rasismus, a který pokládám za odborně neudržitelný, intelektuálně nepoctivý a politicky kontraproduktivní. *Odborně neudržitelný*, protože činí příliš velké závěry na základě nedostatečných předpokladů, je eklektický a nesoudržný, nekontrolovaně směšuje analýzu s normativitou a svou konceptuální bezhraničností vytváří onu příslovečnou „tmu, v které jsou všechny kočky černé“. *Intelektuálně nepoctivý*, protože si usnadňuje situaci užíváním paušalizací a implicitním zaujetím morálně nadřazeného postavení (toho, kdo odhaluje rasismus druhých v jejich „zdanlivě nevinných“ formulacích). *Politicky kontraproduktivní*, protože odvádí energii a prohodopodaňuje morální kredit z aktivity proti rasismu a jeho společenským předpokladům směrem k paušální stigmatizaci a akademickému *policing* diskurzivního pole.

Tato samozřejmě *neznamená* zastávat se diskurzů a praktik popisovaných autorem, ani popírání, že některé z nich jsou rasistické. Problém spočívá v pojmové „důslednosti“, s níž autor pracuje. Východiskem tohoto textu je historický přístup a obnova nominalismu v moderní filozofii vědy, s níž můžeme spojit Maxe Webera (2009: 38–63) a který je nejpůsobivěji artikulován reflexivními historiky jako Paul Veyne (2010: 165–198) či E. P. Thompson (1995: 50–68). Pojmy jsou v takovém přístupu nedokonalými nástroji, které mají přibližnou a pomocnou, a především kontextuální a historickou platnost. Pojem rasismus se v takovém pojetí přikládá k různým mocenským vztahům a situacím jako otázka, nepředstavuje apriorní label, který by bylo možné přiložit k velké množině aktérů či diskurzů na základě jedné či několika málo vnějších charakteristik, jakkoli významných (například nerovnosti).

Má replika bude nejprve kontrastovat Profantův přístup ke konceptuální práci s Brubakerem a Cooperem a ukáže, že jde o dva krajní póly jednoho kontinua. Následně se pokusí rekonstruovat Profantovo vymezení rasismu a ukáže jeho vnitřní rozpornost a problematické epistemologické i normativní implikace. Posléze se zastaví u vztahu rasismu a rozvoje a u toho, které skutečnosti nám toto vymezení neumožňuje vidět a v čem je to podvazující pro potenciál kritické teorie a potažmo pro možnou emancipační praxi. Ve svém závěru článek vysvětlí, co spolu mají společného Tomáš Profant a Jára da Cimmerman.

KONCEPTUÁLNÍ PRÁCE: DVĚ KRAJNÍ POLOHY

Rogers Brubaker a Fredrick Cooper (2000) došli svého času skrze bourdieuvskou analýzu napětí mezi „praktickými kategoriemi“ a „analytickými kategoriemi“ k tomu, že by společně vědci neměli používat pojem „identita“. Jednak tím participují na diskurzech aktérů, které by měli zkoumat, a hrozí jim, že je budou svými konstrukcemi legitimizovat. A jednak se tím podílejí na zmatku, přebírají jako „nástroj analýzy“ slovo, které „*má sklon znamenat příliš mnoho (pokud se mu rozumí v silném smyslu), příliš málo (pokud se mu rozumí ve slabém smyslu) anebo také vůbec nic (kvůli své naprosté nejednoznačnosti)*“ (Brubaker – Cooper 2000: 1).

S autory jistě nemusíme souhlasit. Jejich postoj může působit až příliš úzkostlivě a jejich ideál problematicky; společenská věda může jen těžko disponovat analytickými kategoriemi oddělenými od kategorií praktických. Demokracie, válka nebo rasismus jsou pojmy, které jsou zároveň objektem vášnivých politických sporů, a zároveň lze jen těžko dělat politickou vědu bez nich. Lze jim jistě vyčíst to samé, co vyčítají Brubaker s Cooperem identitě, skutečně znamenají někdy příliš mnoho a někdy příliš málo. A přece působí představa jejich nahrazení nově ustavenými pojmy, které zajistí pojmovou přesnost a oddělení od laických diskurzů, trochu jako neatraktivní utopie. Politickou vědu nelze

zcela oddělit od politiky, politologická terminologie se nikdy nezbaví pozůstatků politické rétoriky.

Jestliže přístup Brubakera s Cooperem je jedním extrémem na konci pomyslného kontinua, Tomáš Profant jako kdyby svým článkem představoval druhý. Jeho vymezení rasismu je bezhraniční nejen proto, že rasismus a „globální rasistický systém“, který vymezuje, je opravdu globální napříč časem a prostorem. Je bezhraniční i mícháním žánrů: je morální inzultací, politickým prohlášením i charakteristikou struktury. V politickém diskurzu znamená obvinění z rasismu morální skandalizaci prvního řádu a *de facto* vyloučení. Ani v odborném diskurzu nemůže jít o příliš neutrální pojem, i zde jde zároveň o analýzu a o obvinění. Autor jej přitom vymezuje tak paušálně, že pro některé kategorie aktérů je v podstatě nemožné rasistou nebýt (a jiní se naopak nemají šanci se rasisty vůbec stát).

Rasismus má obdobný problém, jaký Brubaker a Cooper identifikují u identity: jeho užitím participujeme na politickém diskurzu. Problém je ale v této situaci možná ještě hlubší: rasismus je v našem kontextu vnímán z dobrých důvodů jako politicky nepřijatelný a morálně poskvřující, v míře, v jakých se to netýká snad žádného jiného slova. Profant to ví a na morálním odsouzení příslušně participuje už svým jazykem: to když se snaží analyzovat „*aj jemné odtienky zdanlivo nevinných diskurzívnych hierarchii*“ (Profant 2020: 22, zvýraznění OS). Analytik zde už není v roli společenského vědce, ale vyšetřovatele – ze „zdanlivě nevinných“ nadělá snadno viníky. Jak? Využitím své zbraně hromadného provinění: labelu rasismus.

CO VŠECHNO JE RASISMUS?

Přínosem článku má být teoretický rámec využitelný i pro další empirický výzkum. Na to ale bohužel autor 1) pracuje příliš nejasně s jazykem, 2) příliš široce vymezuje některé klíčové prvky svých konceptů, 3) dopouští se příliš velkých generalizací. V důsledku toho není jasné, jak chápat rasismus a jakou roli má mít podle autora v rozvoji.

Profantovo vymezení klame tělem. Hlásí se k využití Baršovy a Rattansiho „*kritiky paušalizace rasismu*“ a jejich „*nuancovanému vnímání*“ téhož (tamtéž: 23). Toto přihlášení však vzápětí popře, když poněkud nejasně deklaruje, že „*uznáva jednotný základ všetkých typov rasizmov*“ (tamtéž: 23–24). Tento „základ“ sice nespécifikuje (resp. specifikuje na několika místech svého článku různě), ale z dalšího článku je jasné, že pod společnou nálepkou rasismus totiž zahrnuje tolik jevů a kategorií, že si jen obtížně lze představit větší „paušalizaci“. Smysl Rattansiho a Baršovy kritiky tak neguje, i když od autorů selektivně přejme několik kategorií.

Pro autora není podstatná rasová odlišnost, „*rasový rasismus*“ je mu jen podmnožinou rasismu. Rasismus je „*v prvom rade nerovným sociálnym vzťahom*“ (tamtéž: 22). „*Všetkým formám rasismu*“ je ovšem vlastní „*kulturné jadro*“ (tamtéž). Cituje z Balibara, že u nového rasismu klíčovým tématem „*nie je biologická dedičnosť, ale neprekonateľnosť kultúrnych odlišností*“ (tamtéž: 22), přičemž ale tento nový rasismus často koexistuje s oním starým. „*Rozvojový rasismus*“ připojil autor poněkud neorganicky do dosavadních binárních typologií odlišujících biologický a kulturní rasismus založený na rase a kultuře; na rozdíl od nich je jeho referentem „*sociálně-geografická jednotka (napríklad krajina)*“ (tamtéž: 24). Autorova typologie tak není soudržná, protože země může být jen těžko adekvátním protějškem rasy a kultury.

Není jasné, proč není celý údajný „*rozvojový rasismus*“ prostě podřazen pod kulturní rasismus jako jeho speciální případ, když je evidentní, že země jsou rasializovány na základě kulturních odlišností. Autorův argument, že „*ku kultúrnym charakteristikám treba pridať aj sociálně-geografické*“ (tamtéž: 24) jako třeba HDP, neobstojí: migrantské komunity, které jsou objektem „*kulturního rasismu*“, jsou rovněž imaginárními „*sociálně-geografickými jednotkami*“ situovanými do jednotlivých čtvrtí západních velkoměst. Stejně jako se v případě „*rozvojových zemí*“ může stát dokladem jejich podřadnosti HDP, je u migrantských komunit argumentováno například školní úspěšností, podílem

na kriminalitě či mírou nezaměstnanosti. (K údajné rasističnosti ukazatele HDP se ještě vrátím.) Snad by mohl autor najít odlišný základ v homogenizujícím obrazu „rozvojových zemí“ či „třetího světa“ jako „světa“ pro sebe, nesouměřitelného s tím naším, kdyby víc rozvinul trop „worlding“ (tamtéž: 27), ale 1) to by analýzu musel skutečně rozvinout a nasměhl se Spivak pracovat jen z druhé ruky přes Kapoona, 2) je stejně sporné, zda by tento „rozvojový svět“ šlo stavět vedle „rasy“ a „kultury“, vzhledem ke klíčové roli rasových a kulturních odlišností; autor by musel rozvinout argument o prvenství politických a ekonomických nerovností při jeho definici, a tím by patrně musel do značné míry opustit svá kulturalizující východiska, 3) není jasné, zda by pro rozvinutí této analýzy „worlding“ byl rámec rasismu vhodný nebo naopak zavádějící.

Ač je to klíčové téma článku, není vlastně jasné, jak autor rasismu rozumí. Píše, že rasismus je „*dôsledkom nerovnosti*“ (tamtéž: 22), vnucuje se ale otázka, zda pro něj není spíše jiným pojmenováním pro nerovnost. Rozhodně je nerovnost klíčovým rysem, rasismus je pro autora „*v prvom rade nerovným sociálnym vzťahom*“ (tamtéž: 22). Jestliže autor předjímá čtenářskou reakci na své rozšíření pojmu rasismu odzbrojujícím výrokem „*z uvedeného sa môže zdať, že za rasistické je možné označiť takmer čokoľvek*“ (tamtéž: 24), je pro něj kritériem, co je a není rasismus, právě mocenská pozice: „*Tvrdenie, že napríklad Francúzi lepšie varia ako Angličania, alebo naopak, že sú to zženštilí žabožrúti, nepovažujem za rasistické, pretože sa odohráva medzi dvoma mocensky rovnocennými skupinami – Francúzskom a Veľkou Britániou – akokoľvek toto tvrdenie v sebe obsahuje rasizáciu. Rasizácia sama o sebe na rasizmus nestačí, musí byť prítomná v kontexte mocenskej nerovnosti a ten medzi Francúzskom a Veľkou Britániou chýba*“ (tamtéž: 4). Autor posléze rekapituluje Ziaie a říká, že o „*rasizmus potom ide v prípade, ak rasové, kultúrne, sociálne alebo ekonomické charakteristiky vysvetľujú nerovnosti, legitimizujú nerovné zaobchádzanie alebo pripisujú rôznym skupinám nerovné hodnoty (Ziai 2013: 15)*“.² Rasismus tedy může existovat jen tam, kde je nerovnost, a jen u těch, kdo jsou v mocnější pozici v tomto nerovném vztahu: „*... Nimi používané rasové kategórie voči globálnemu Severu či Západu len zriedka možno nazvať rasizmom, vzhľadom na nerovný vzťah, v ktorom obvykle ťahajú za kratší koniec*“ (tamtéž: 28, zvýraznil OS).

Z uvedeného tedy plyne, že pro rasismus je klíčový hierarchický vztah a nerovnost. Rasismus neexistuje, pokud je mocenská pozice rovná, a je o něm možné mluvit „*len zriedka*“ (tj. kdy?!), pokud je rétorika, již bychom za jiných okolností vnímali jako rasistickou, používána vůči globálnímu Severu. Důvodem je, že rasismu se z logiky věty („*vzhľadom*“) nemůže dopustit někdo, kdo „*tahá za kratší konec*“ v mocenských vztazích. Problém takového přístupu spočívá v tom, že namísto funkční analytické kategorie pro rozbor mocenských vztahů nabízí melodrama:

1. Z relativně mlhavých formulací *není jasné, které nerovné vztahy jsou základem pro rasismus a které nikoli*. Autor neposkytuje jasnější klíč, jaké nerovnosti je vhodné tematizovat prizmatem rasismu a které ne. Nelze si pak pomoci od absurdně znějících otázek, zda je skutečně každá odlišnost hierarchická a zda je skutečně každá hierarchie rasistická. Jak jsme už viděli, ze začátku jeho textu se zdá, že přistupuje na to, že kritériem je předpoklad neměnnosti vztahu, v dalších částech tohoto článku toto kritérium opouští, aniž by nabídl jiné. Z rasismu se tak stává bezhraniční pojem, který nemá začátek a konec, kritérium platnosti a neplatnosti.
2. Autor počítá s *relativní jasností a stabilitou mocenských vztahů*, jeho pojmový aparát je použitelný „*za dobrého počasí*“, v situaci absence nejasností, ambivalencí a vývoje. V řadě případů týkajících se rasismu jsou ale mocenské vztahy velmi nejednoznačné. Třeba v případě historického evropského antisemitismu jej velmi často intenzivně pociťovaly a vyjadřovaly i vrstvy, které lze jednoznačně označit za neprivilegované (například rolnické obyvatelstvo střední a východní Evropy) a jejich antisemitismus byl mnohdy zaměřen právě vůči těm Židům, kteří byli ve srovnání s nimi v relativně privilegované pozici. V Profantově optice by takový antisemitismus patrně nebyl rasismem,

protože byl projevem skupin, které „tahaly za kratší konec provazu“. Čímž se dostáváme k poslednímu problému:

3. Autorův přístup *zbavuje neprivilegované aktérství*. Jestliže kvůli své podřízené mocenské pozici nemohou zaujmout rasistické postoje, co to říká o jejich možnosti jednání? Mohou vůbec vědomě jednat, nebo představují jen věšáky na problémy a pouhé reakce na pohyby struktur? Existuje řada podob rasializované nenávisti u skupin, které jsou jednoznačně utlačované a mnohdy jsou samy objektem rasistického útlaku. Tato rasializovaná nenávist má jistě velmi často jiné zdroje než rasismus většin, a vzhledem k celkovému kontextu si jistě zaslouží řadu odlišností v analýze i posouzení oproti rasismu dominantní skupiny. Není mi ale jasný důvod, proč by rasistické postoje utlačovaných a méně mocných nemohly být rasistické a neměly být označovány stejným slovem. Co když se mocenské poměry změní (jako se to třeba stalo v některých dekolonizovaných zemích a jako se to do jisté míry začíná dít i v celém mezinárodním řádu s přechodem k polycentrismu)? Stanou se ty samé postoje, pronášené z jiné mocenské pozice, najednou *až tehdy* rasistickými? A proč jimi jsou až po mocenské změně a ne (být třeba bezprostředně) před ní?

RASISMUS A ROZVOJ

Základní problém pro označení rozvoje za rasistický pojmenoval sám autor:

„Zmenou oproti koloniálnemu diskurzu, ktorá odkazuje k novému, kultúrnemu rasizmu, je možnosť dosiahnuť rozvoj. Rozvíjajúci sa rozvoj zatiaľ ešte nedosiahli, ale sú na ceste smerujúcej k nemu. Odlišnosť viac nie je nemenná a netýka sa rás, ale kultúr a krajín či regiónov“ (tamtéž: 26).

Pokud ale rasismus znamená, jak autor o pár stránek dříve tvrdil s odkazem na Balibara, *neměnné* nerovnosti (a kulturní odlišnost zde tedy hraje fakticky roli rasy),³ je základní idea (autor by asi řekl „podstata“) rozvoje antirasistická, jeho cílem je dosažení stejné úrovně. Jistě, tato idea má řadu problematických prvků, je nepluralistická, snadno se spojuje s kulturní stigmatizací a obsahuje hrozbu skluzu do rasismu. Tento skluz autor popisuje vcelku přesvědčivě s odkazem na Jamese Fergusona (tamtéž: 26): v procesu rozvoje se ukazuje jako jasné, že stadium rozvinutosti je nedosažitelné, že podřadnost bude trvalá. Snaha o překonání nerovné pozice tak nerovnost o to silněji potvrzuje. Rasismus tak jistě může být produktem rozvojového diskurzu a souvisejících praktik, ale je výsledkem procesu, nikoli pouhým esenciálním rysem odvozeným od nerovnosti.

Problematicčnost takto uchopeného rozvoje lze jasně demonstrovat na lehkosti, s níž autor plynule přechází od rozvojové pomoci/spolupráce v zemích globálního Jihu k transformačnímu diskurzu ve vztahu ke střední a východní Evropě. Mezi situací zemí, které se během historicky krátké doby integrovaly do Evropské unie v přinejmenším formálně rovné pozici a jistá míra vykořisťování jejich levné práce jim byla dlouhodobě částečně kompenzována rozsáhlými „kohezními“ platbami, a mezi zeměmi globálního Jihu jako kdyby ani nebyl zásadní rozdíl (tamtéž: 28 a 32–33). „*Rasistický rozvojový diskurz je tak aplikovatelný aj na farebne podobných Čechov,*“ protože je „*od napríklad rovnako bielych Nemcov*“ odlišuje úroveň rozvoje (tamtéž: 13). K čemu nám ale pomůže aplikovat prizma „rasismu“ na vztahy mezi německým jádrem EU a středoevropskými státy? Co se díky této aplikaci dozvíme navíc oproti „pouhé“ aplikaci wallersteinovského konceptu semiperiferie? Máme snad vnímat německé kritické či nepřátelské diskurzy o Česích jako rasistické (a české diskurzy o „skopčácích“ nikoli, protože jsou pronášené z podřadné mocenské pozice)?

SMÍ PRACOVNÍK V ROZVOJI MLUVIT?

Nad řadou konkrétnějších pasáží se čtenáři vnucuje parafráze známé otázky Spivak. Autor totiž postupuje v duchu nejlepších tradic hermeneutiky podezření a o rozhovoru s pracovníci v rozvoji hovoří slovy „*v mnohých zdanlivo nevinných rozdieloch bola*

prítomná hierarchia vychádzajúca zo základných prvkov rozvojového diskurzu, ako na príklad výška HDP, vzdelanostná úroveň či priemerná dĺžka života“ (tamtéž: 30, zvýraznění OS). Zatímco negativní charakteristiky jsou „zrejmou súčasťou rasistického diskurzu rozvoja“ (tamtéž), problematické jsou i pozitivní popisy. Autor shrnuje: „Kým negatívne charakteristiky legitimizujú nerovné mocenské vzťahy [...] a Náš vzťah k Nim nie je problém, pozitívne charakteristiky nerovné vzťahy ignorujú alebo zakrývajú [...]. Ani v jednom z prípadov nedochádza k problematizácii nerovného mocenského vzťahu založeného na rase alebo úrovni rozvoja“ (tamtéž). Jinými slovy, rasistický je jakýkoli popis odlišností, pokud zároveň neobsahuje strukturalistickou kritiku předpokladů nerovnosti (a protože pracovníci v rozvoji reagují na kritiku a mnozí z nich jsou antiorientalističtí, výsledkem je podle autora, že je diskurz rozvoje „nekoherentný“ – tamtéž: 32).

Takový přístup má dvě problematické implikace: Na prvním místě je to *intelektualismus*: tento přístup favorizuje jednak aktéry, kteří mají dost kulturního kapitálu, aby kontextualizovali do strukturálních souvislostí, a jednak takové žánry, které kontextualizaci unesou. Je to v podstatě definice rasismu, která umožňuje akademikům cítit se lépe než ostatní smrtelníci. Z toho důvodu ji pokládám za eticky nepřijatelnou a přičítám se imperativům reflexivity a rovnosti.⁴

Druhou problematickou implikací je *strukturalismus*: o odlišnostech je možné hovořit pouze tehdy, pokud se zdůrazní strukturální příčina (která se u autora až příliš jednoduše rovná západní či bílé vině). To vede k podcenění aktérství a k tomu, že se civilizační a kulturní odlišnost vysvětluje přiřazováním role oběti, což může být pro nositele těchto odlišností ponižující.

Jak už jsme viděli, mezi „zdanlivě nevinými“ figurami, které ve skutečnosti fungují jako indikátor rasismu, je jednou z klíčových srovnávání HDP. „Zdanlivo neutrálné tvrdenie, že Spojené štáty americké majú vyššie HDP na osobu ako Česko alebo Ghana, či v istom zmysle identické tvrdenie, že Spojené štáty americké sú rozvinutejšie ako zmienené krajiny, tu v kontexte dominantného diskurzu považujem za rasistické. Vychádzajú z arbitrárnej hierarchie, ktorej základom je práve HDP na osobu. To následne vytvára nerovné skupiny. Inými slovami, rôznym, vo svojej podstate rovnocenným skupinám pripisuje nerovné hodnoty. Neutrálnosť jednoduchého čísla narušia kontext, ktorý vysvetľuje, že nejde o náhodnú voľbu, ale že ide o stáročia budovaný rasistický diskurz. V ňom nijkou náhodou konštantne dominujú tie isté rasy/kultúry/krajiny,“ píše autor (tamtéž: 25, zvýraznil OS).

Výrok je na rozdíl od mnoha jiných pasáží článku upřímnou deklarácí voluntarismu – odkaz k rozdílu v HDP se stane rasismem prostě autorovým rozhodnutím, tím, že jej za takový autor bude „považovat“. Výrok je také alibistický – srovnání HDP je rasistické „v kontextu dominantného diskurzu“, což má patrně dodat imunitu kritickým diskurzům, které se srovnáváním HDP rovněž pracují. Jenže tohle alibi nefunguje. Sousloví „v kontextu dominantního diskurzu“ je právě tak neurčité jako všudypřítomné: všichni se přece tak či onak pohybujeme v kontextu dominantního diskurzu, od toho je onen diskurz dominantní.

HDP je jistě zjednodušující a pro mnohé účely zcela zkreslující měřítko. Jistě lze mnoho užití tohoto měřítka označit za orientalizující, reifikující, znevažující a v určitých kontextech a při určitém vymezení slova rasismus snad i za rasistické. Ale zároveň, mnoho užití tohoto srovnání může být vcelku neutrálních (nebo mohou mít zcela jiné problémy než znevažování chudších zemí) a některá mohou být i kritická. Kde by byly četné kritické ekonomické texty, na nichž Profant staví velkou část své kritiky, kdyby nemohly použít srovnání ekonomického výkonu daných zemí? Kde by bez možnosti tohoto srovnání byly analýzy nespravedlivých nerovností v globálním kapitalistickém systému?

Je vtipnou ironií, že autor nakonec musí dodat to, co je zjevné při každém letmém srovnání HDP v posledních letech: „Klíčový prvok diferenciacie viac nie je neprekonateľná

„civilizovanost“, ale opäť je to niečo, v čom víťazia bývalí kolonizátori – „HDP na hlavu“, hoci ich kolonizovaní dnes môžu dobehnúť a aj dobiehajú“ (tamtéž: 32, zvýraznil OS). Kdy přesně podle autora budeme moci hovořit o čínském a indickém rasismu – teprve pokud v žebříčku HDP předběhnou i USA? A jak bychom to bez „rasistického“ žebříčku HDP vlastně poznali?

Vyústěním autorovy kritiky k „rasismu“ rozvoje je očekávatelný požadavek respektu k lokálním komunitám a jejich hodnotám. Autor nicméně neřeší otázku, co dělat v situaci, kdy jsou místní mocenské struktury nespravedlivé. V jeho melodramatickém světě si tanzanské *„ženy si prajú najčastejšie štyri alebo päť detí (v priemere 5,4), čo zhruba zodpovedá súčasnej úrovni plodnosti“* (tamtéž: 3). Položit si otázku, jaký prostor měly k formulaci svého přání, z jakých možností si vybíraly a zda nejsou jejich přání formována sexistickými strukturami, by pochopitelně znamenalo – rasismus. Právě tak v závěru článku přijde zcela abstraktní a nerozvedený požadavek *„rozhodovanie o rozvojovej spolupráci treba decentralizovať smerom na Juh“* (tamtéž: 36), aniž by autor jakkoli diskutoval možnosti a meze takové „decentralizace“ a jakých mocenských struktur by se týkala.

ZÁVĚR

Odkaz k rasismu funguje stále více jako zaklínadlo. Vyřčení r-slova nepřinese víc jasnosti a odlišení, za to ale vytvoří oslňující jas a dá více sociální moci tomu, kdo je vyřknul. Tato moc ale neexistuje sama o sobě, je odvozená od významu rasismu jako tématu společenskovědního výzkumu i politického boje. Podobná využití r-slova, jaká v odborných časopisech publikují na jedné straně Profant a na druhé straně Howell a Richter-Montpetit, plývá a diskredituje morální energii antirasismu k formulaci intelektuálně sterilní a morálně vyděračské mřížky. Šíře a rétorická těžkotonážnost jejich užití pojmu „rasismus“ udělala špatnou službu i té části jejich vlastní argumentace, která je inspirativní a věcná: Profantovy případné poznámky o orientalistických praktikách v rozvojové pomoci či o možnosti využití „worlding“ jsou uvězněny v rétorice, kterou autor sám nejlépe vystihl slovy *„z uvedeného sa môže zdať, že za rasistické je možné označiť takmer čokoľvek“*. Potřebná debata o tom, kdy a za jakých okolností se srovnávání HDP může stát součástí rasistického diskurzu, je pohřbena groteskním tvrzením, že je vlastně rasistické esenciálně, případně vždy „v kontextu dominantního diskurzu“.

Podobný přístup upomíná na Járu da Cimirmana v roli filozofa vědy a na jeho postup, kdy na začátku víme vše, abychom po následujícím procesu vědeckého zpřesňování nevěděli nic. I zde víme již na začátku vše: respektive dokážeme skoro vše označit za rasismus. V procesu potýkání s ním si vysvětlíme, jaké výpovědi jsou nepřijatelné a delegitimované. Výsledkem procesu poznání pak není nové poznání, ale zákaz poměrně rozsáhlého spektra výpovědí: jak jsme viděli, rasistické může být i porovnávat HDP či analyzovat sekuritizaci.

V něčem se může jevit Profantův příspěvek jako protiváha Howella a Richter-Montpetit, neboť Profantovým přínosem má být přesnější vymezení rasismu. Jenže ve skutečnosti Profantova rozsáhlá diskuse svým přínosem k projasnění rasismu v podstatě odpovídá jejich shrnutí, že *„rasismus je základní systém moci, který zásadně utvářel svět během minulých staletí“* (Howell – Richter-Montpetit 2020: 4). Rád bych věřil, že typ rétorických ambic, který ztělesňují oba diskutované články, narazil na své limity a že psaní o rasismu bude vlastní více sebekritičnosti, skromnosti a tendence k pojmové preciznosti; že si zkrátka uloží alespoň část rétorické střídmosti a pojmové preciznosti Brubakera a Coopera. Zdá se však, že spíše opak je pravdou. Podle všeho se nacházíme v epoše indetitárních panik a souvisejícího vymírání dialogu, která mnohem více než slova-koncepty (rozvíjena s vědomím jejich limitů a pouze kontextuální platnosti) potřebuje slova-totemy a slova-zbraně (srv. např. Bělohorský 2010; Slačálek 2019). Proto se zdá, že v této epoše vymírání dialogu mají podobné texty před sebou skvělou budoucnost – jak vidíme i zde, to

ony budou diskutovány, citovány a získají proslulost, patrně nepřímou úměrnou jejich analytickému přínosu.

- ¹ Za cennou diskusi k textu děkuji Václavu Walachovi, Matyáši Křížkovskému a redaktoru *Mezinárodních vztahů* Janu Danielovi.
Tato práce vznikla z podpory projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě reg. číslo: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.
- ² Odkaz „Ziai 2013“ neodkazuje, jak by se zdálo ze seznamu literatury v článku, k textu, Ziai, Aram (2013): The discourse of „development“ and why the concept should be abandoned. *Development in Practice*, Vol. 23, No. 1, s. 123–136, <doi:10.1080/09614524.2013.752792>, jak uvádí seznam literatury k článku, ale k textu: Ziai, Aram (2013): Frohe Weihnachten Afrika! Rassismus in der Entwicklungszusammenarbeit. In: *ZEP: Zeitschrift für internationale Bildungsforschung und Entwicklungspädagogik* 36 (2013) 2, s. 15–19 – URN: urn:nbn:de:0111-pedocs-106199. Děkuji Tomášovi Profantovi za objasnění této nesrovnalosti.
- ³ Je symptomatičké, že zatímco na s. 22 autor s odkazem na Balibara mluvil v případě nového rasismu o nepřekonatelnosti kulturních rozdílů, na s. 28 už „*ide o nový kulturní rasizmus prekonateľných rozdielov*“.
- ⁴ Kdybychom chtěli být kousaví, bylo by možné dodat, že vzhledem k tomu, že autor definoval rasismus jako nerovný vztah, je jeho vlastní přístup v podstatě rasistický vůči lidem, kteří nemají dostatek kulturního kapitálu k tomu, aby své postřehy obalovali strukturalistickými vysvětleními (post)koloniálních nerovností. Zavedení konceptu intelektuálního rasismu by jistě obohatilo určitý druh typologií a bezpochyby by vystačilo na článek v odborném recenzovaném časopise.

Literatura

- Bělohradský, Václav (2010): Postsekulární společnost II aneb Čtyři formy chaosu. *Salon Práva*. Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/vaclav-belohradsky-postsekularni-spolecnost-ii-aneb-ctyri-formy-chaosu-37330>>.
- Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick (2000): Beyond „identity“. *Theory and Society*, Vol. 29, No. 1, s. 1–47.
- Hansen, Lene (2020): Are „core“ feminist critiques of securitization theory racist? A reply to Alison Howell and Melanie Richter-Montpetit. *Security Dialogue*, on-line first: <<https://doi.org/10.1177/0967010620907198>>.
- Howell, Alison – Richter-Montpetit, Melanie (2020): Is securitization theory racist? Civilizationism, methodological whiteness, and antiblack thought in the Copenhagen School. *Security Dialogue* 51(1): 3–22.
- Profant, Tomáš (2020): Rasizmus v rozvoji a v rozvojovej spolupráci. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 55, No. 1, s. 21–40.
- Slačálek, Ondřej (2019): O fundamentalistickém obratu a viktimitracii. *Kapitál* 3/2019. Dostupné z: <<https://kapital-noviny.sk/o-fundamentalistickem-obratu-a-viktimitracii>>.
- Thompson, E. P. (1995): *The Poverty of Theory or an Orrery of Errors*. London: Merlin Press.
- Veyne, Paul (2010): *Jak se pišou dějiny*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Wæver, Ole – Buzan, Barry (2020): Racism and responsibility – The critical limits of deepfake methodology in security studies: A reply to Howell and Richter-Montpetit. *Security Dialogue*, on-line first: <<https://doi.org/10.1177/0967010620916153>>.
- Weber, Max (2009): *Metodologie, sociologie, politika*. Praha: Oikoimenh.

Note

I would like to thank Jan Daniel, Václav Walach, Matyáš Křížkovský and Tereza Reichelová for stimulating debates about previous versions of the article.

The creation of this paper was supported by the project Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě, reg. number: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financed from the European Regional Development Fund.

AUTHOR BIOGRAPHY

Ondřej Slačálek (1982) is an assistant professor at the Department of Political Science, the Faculty of Arts, Charles University, Prague. He has published articles on social movements, radical history, national identities and theories of international relations in, e.g., *Patterns of Prejudice, Intersections. East European Journal of Society and Politics, Slavic Review, Czech Sociological Review* and *Dějiny – Teorie – Kritika*. He is the co-author of several books (in Czech): *Anarchism – Freedom Against Power* (2006,

REAKCE

with Václav Tomek), *Dialogue of Theories* (2009, with Pavel Barša et al.), *Critique of Depoliticised Reason* (2010, with Václav Bělohradský et al.), *The Microphone Is Our Bomb* (2018, with Jan Charvát and Bob Kuřík et al.) and *Prophets of Postutopian Radicalism. Hakim Bey and Aleksander Dugin* (2018, with Olga Pavlova and Adam Borzič). He was also an editor of the street paper *Nový Prostor* (2006–2007, 2008–2016) and he writes for *A2larm* and the *Salon* literary supplement of the daily *Právo*.